

ΤΑ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ ΘΕΜΑΤΟΦΥΛΑΚΕΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ*

Θεώνης Μαρίνου Μπούρα,
Θεολόγου-Εκπαιδευτικού, Master στην Πατερική Θεολογία

«Χάρη στους μοναχούς και τὸ ἀντιγραφικὸ τους ἔργο ὑπάρχουν οἱ φιλόλογοι. Οἱ φιλόλογοι δὲν θὰ εἶχαν ἀντικείμενο, ἐὰν οἱ μοναχοὶ μὲ τὸ ἀκούραστο ἔργο τους δὲν εἶχαν φροντίσει νὰ διασώσουν ὡς σήμερα τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων». Αὐτὰ περίπου εἶναι τὰ λόγια τοῦ καθηγητῆ μου καὶ ὁμότιμου πιά καθηγητῆ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κυρίου Σπυρίδωνα Κοντογιάννη. Δὲν σᾶς κρύβω ὅτι ἀρχικὰ (ὅταν ἀγνοοῦσα τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια) θεώρησα τὶς διαπιστώσεις τοῦ καθηγητῆ ὑπερβολικὲς καὶ ἓνα εἶδος «ἀλληλουίσματος» ἡμῶν τῶν θεολόγων πρὸς τὰ μοναστήρια. Ἄς παραθέσουμε τὰ ἱστορικὰ δεδομένα ποὺ συναντήσαμε ἐρευνώντας τὸ θέμα, καὶ ἐσὺ ἀναγνώστη θὰ ἀποφανθεῖς.

20.000 χειρόγραφα φυλάσσουν οἱ βιβλιοθῆκες τῶν μοναστηριῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Ἡ μονὴ Μεγίστης Λαύρας διαθέτει 2.242 χειρόγραφα κατέχοντας τὴν 3η θέση σὲ χειρόγραφα παγκοσμίως, ἐνῶ ἡ 1η θέση ἀνήκει ἐπίσης σὲ μοναστήρι, τὴ μονὴ Ἁγίας Αἰκατερίνης στὸ Σινὰ ποὺ διαθέτει 4.500 χειρόγραφα ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ 75% εἶναι ἐλληνόφωνα. (Τὴ δεύτερη θέση ἔχει τὸ Βατικανὸ μὲ 3.500 χειρόγραφα.

Συγκεκριμένα ή Μονή Μεγίστης Λαύρας, μεταξύ πολλῶν ἄλλων ἀρχαιοελληνικῶν χειρογράφων, φυλάσσει 4 χειρόγραφα του Γαληνοῦ Ω69, Ω70, Ω71, Ω72, 2 χειρόγραφα Ἴπποκράτους «Ἀφορισμοί» Ω68 καὶ Ω69, 3 σπάνια χειρόγραφα τοῦ Ἀέτιου Ἀμηδινού, προσωπικοῦ γιατροῦ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, Ω63, Ω64 καὶ Ω65, 2 χειρόγραφα τοῦ Θουκυδίδη καὶ τοὺς «Βίους Παράλληλους» τοῦ Πλουτάρχου. Ἡ ἴδια μονὴ φυλάσσει τὴ «Βοτανική» τοῦ Διοσκουρίδη, ἔργο ποὺ ἀποτελεῖ ὄνειρο κάθε φαρμακοποιοῦ, βοτανολόγου καὶ δηλητηριογνώστη. Μάλιστα εἶναι εἰκονογραφημένο μὲ ἀνεξίτηλες μικρογραφίες. Τὸ μοναδικὸ στὸν κόσμον νομικὸ χειρόγραφο μὲ τὶς Νεαρὲς τῶν Κομνηνῶν (13ος αἰ.) βρίσκεται στὴ Λαύρα. Ὁ Ἐπίκτητος, ὁ Ἑρμογένης καὶ ὁ Εὐκλείδης φυλάσσονται στὴ μονὴ Ἑσφιγμένου. Στὴ βιβλιοθήκη τῆς μονῆς Ἰβήρων θὰ συναντήσῃ ὁ ἐρευνητὴς τὰ ἔργα ποὺ συνέθεσε ὁ Εὐριπίδης, ὁ Αἰσχύλος, ὁ Θεόκριτος, ὁ Σοφοκλῆς καὶ ὁ Πίνδαρος. Ἡ μονὴ Βατοπεδίου διασώζει χειρόγραφο τῶν γεωγράφων Πτολεμαίου καὶ Στράβωνα μὲ ἀρ. 655 τοῦ 13ου αἰ. Τοῦτα φυλάσσονται ὄχι τυχαῖα στὰ παραπάνω μοναστήρια, ἀλλὰ πρόκειται γιὰ ἀπολύτως συνειδητὴ πράξη ἐπιλογῆς τῶν μοναχῶν νὰ ἀσχοληθοῦν ἀκούραστα, δίχως ἀμοιβὴ καὶ χωρὶς θρησκευτικούς λόγους μὲ τὴν ἀντιγραφή τῶν ἀρχαιοελληνικῶν ἔργων, ὥστε νὰ τὰ διασώσουν ἀπὸ τὴ φθορὰ τοῦ χρόνου καὶ νὰ τὰ μεταδώσουν στὶς ἐπόμενες γενιές ὡς ἑλληνικὴ κληρονομιά στὸν πνευματικὸν κόσμον παγκοσμίως καθιστώντας τὸν πλουσιότερο. Ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος Ἀθωνίτης γιὰ παράδειγμα ἦταν ἀσκητικὸς, ἀγαποῦσε πολὺ τὰ βιβλία καὶ ἐρχόμενος ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὸν Ἄθω, ὅπου ἵδρυσε μοναστήρι ἔφερε τὰ προσωπικά του βιβλία. Ἰδρυσε στὴ μονὴ Μεγίστης Λαύρας ἐργαστήρι ἀντιγραφῆς χειρογράφων (Scriptorium) καὶ ὄρισε ὑπεύθυνον γιὰ τὸ ἐργαστήρι ὄχι τυχαῖο πρόσωπο ἀλλὰ τὸν πρωτοκαλλιγράφο Ἰωάννη καὶ βιβλιοφύλακα τὸν μοναχὸ Μιχαήλ. Τὸ ἔργο ἀγάπης καὶ ἀντιγραφῆς χειρογράφων συνεχίστηκε ἀμείωτο ἀπὸ τοὺς κατοπινούς μοναχοὺς τῆς Λαύρας γι' αὐτὸ καὶ στὴ μονὴ αὐτὴ λειτούργησε τὸ πρῶτο τυπογραφεῖο στὴν Ἑλλάδα τὸ 1759.

Ὁ ὁσιος Θεόδωρος Στουδίτης ὀργάνωσε βιβλιοθήκη στὴ μονὴ Στουδίου στὴν Κωνσταντινούπολη συγκεντρώνοντας μεγάλο ἀριθμὸ χειρογράφων, ὄχι μόνο χριστιανῶν, ἀλλὰ καὶ ἐθνικῶν συγγραφέων, διευκολύνοντας ἔτσι στὴ γνώση, διάσωση καὶ διάδοσή τους.

Σπουδαῖα χειρόγραφα ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας διασώζει ἡ βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου στὴν Πάτμο. Θεωρεῖται

μία από τις καλύτερες τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐκεῖ φυλάσσονται σπάνια χειρόγραφα μὲ τις τραγωδίες «Ἐκάβη», «Ὀρέστης», «Αἴας», «Ἡλέκτρα» κ.ἄ. Ἀκόμη τὸ παλαιότερο ἔντυπο βιβλίο τῆς μονῆς εἶναι ἡ «Ἀνθολογία διαφόρων ἐπιγραμμάτων ἀρχαίους συντεθειμένοις σοφοῖς...», Φλωρεντία 1494.(1) Στὴ μονὴ Ζάβορδας βρίσκεται μεταξὺ ἄλλων κωδίκων καὶ ὁ μοναδικὸς κώδικας τοῦ λεξικοῦ τοῦ πατριάρχου Φωτίου. Σώζονται 3 ἀντίγραφα, ἓνα στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου Cambridge στὴν Ἀγγλία, ἓνα στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Βερολίνου καὶ ἓνα στὴ μονὴ Ζάβορδας. Τὸ τῆς Ζάβορδας ὑπερέχει, διότι εἶναι τὸ μοναδικὸ πλῆρες, ἐνῶ τὰ ἄλλα εἶναι ἐλλιπῆ. Τὸ ἀνακάλυψε ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κύριος Λίνος Πολίτης τὸ 1959. Περιλαμβάνει ἀποσπάσματα ἀρχαίων ἐλλήνων συγγραφέων ποὺ σώζονταν στὴν ἐποχὴ τοῦ Φωτίου, ὄχι ὅμως καὶ σήμερα π.χ. ἀρχαία κωμωδία τοῦ Κρατίνου, τοῦ Εὐπολιῆ καὶ ἀποσπάσματα ἀρχαίων ἐλλήνων ποιητῶν καὶ ιστορικῶν. Ἐπίσης χάρις στὸ Φῶτιο καὶ στὴ μονὴ Ζάβορδας ἔχουμε γνώση γιὰ τὸν Κτησία, τὸν Κόνωνα, τὸ Μέμνονα καὶ τὰ χαμένα βιβλία τοῦ Διόδωρου.

Στὴ μονὴ Παμμακαρίστου στὴν Κωνσταντινούπολη δημιουργήθηκε κέντρο μελέτης καὶ ἀντιγραφῆς χειρογράφων(2). Ἡ μονὴ Μεγάλου Μετεώρου διασώζει σὲ χειρόγραφα ἔργα τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Ἡσιόδου, τοῦ Σοφοκλῆ, τοῦ Δημοσθένη καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη. Ἐπίσης φυλάσσει τὰ πολύτιμα ἀρχέτυπα τῶν ἐκδόσεων Βενετίας τοῦ Ἄλδου Μανουτίου (1495) στὰ ἐξῆς ἔργα: Θεοκρίτου Εἰδύλλια, Θεόγνιδος Γνῶμαι, Ἡσιόδου Θεογονία-Ἔργα καὶ Ἡμέραι-Ἀσπίς Ἡρακλέους κ.ἄ.

Στὴ διάσωση τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γραμματείας σπουδαία εἶναι ἡ συμβολὴ τῶν ἐλληνόφωνων μοναστηριῶν στὴν Κάτω Ἰταλία. Στὴν Ἀπουλία στὸ Κοριλιάνο ὡτ' Ὀτράντο ὑπῆρχε ἀπὸ τὸ 10ο αἰ. τὸ ὀρθόδοξο μοναστήρι τοῦ ἀγίου Νικολάου μὲ σημαντικὴ πνευματικὴ δραστηριότητα, καθὼς ἐκεῖ ὡς τὸ 15ο αἰ. διδάσκονταν ἀρχαῖα ἐλληνικὰ καὶ λατινικὰ καὶ ἀντιγράφονταν ἀρχαῖα κείμενα(3).

Ἡ ἀντιγραφὴ καὶ διάσωση τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων συγγραφέων φαίνεται ὅτι γινόταν ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς μὲ μεράκι καὶ ἀγάπη, ἀφοῦ δὲν ἀρκοῦνταν στὴν ἀπλῆ ἀντιγραφὴ, ἀλλὰ καλλιγραφοῦσαν καὶ διακοσμοῦσαν τὰ χειρόγραφα μὲ πολὺ κόπο καὶ κόστος καθὼς τόσο τὰ μελάνια καὶ τὰ χρώματα ὅσο καὶ τὰ ὑλικά γραφῆς (πάπυροι, περγαμηνές) ἦταν ἀκριβὰ. Κι ὅμως τὰ διέθεταν χάριν τῶν ἔργων τῶν ἀρχαίων. Τὰ μοναστήρια διασώζουν, διακοσμοῦν, ἀλλὰ καὶ ἐκσυγχρονίζουν -θὰ λέγαμε-

τὰ ἀρχαῖα κείμενα, καθὼς τὰ μεταγράφουν ἀπὸ τῆ μεγαλογράμματη-κεφαλαιογράμματη γραφῆ στὴ μικρογράμματη τῆς ἐποχῆς. Ἡ μικρογράμματη γραφῆ, ἐξέλιξη τῆς βυζαντινῆς «ἐπισεσυρμένης», ἔλαβε τὴν ὀριστική της μορφή στὴν κωνσταντινοπολίτικη μονὴ Στουδίου ἀπὸ τὸν μοναχὸ καὶ μετέπειτα ἡγούμενο τῆς μονῆς Νικόλαο, ὁ ὁποῖος ἔγραψε τὸ πρῶτο σωζόμενο χρονολογημένο χειρόγραφο στὴ μικρογράμματη γραφῆ, τὸ Εὐαγγελιστάριο *Uspenskij* (κώδικας *Petropolitanus 219*)(4).

Στὶς μοναστηριακὲς βιβλιοθηκὲς (Ἅγιον Ὄρος, Ἅγια Μετέωρα, Μονὴ Δουσίκου, Πάτμος κ.ἄ.) ἔχουν διασωθεῖ καὶ φυλάσσονται μὲ ἀγάπη καὶ σεβασμὸ οἱ πρῶτες ἔντυπες, σπανιότατες καὶ πολύτιμες, ἐκδόσεις τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων συγγραφέων, τῆς Βενετίας κυρίως, τὰ «ἀρχέτυπα» τοῦ Ἄλδου Μανούτιου (*editions aldinae, incunabula*), τοῦ τέλους τοῦ 15ου αἰ. καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 16ου αἰ., Ἡσίοδος, Πλάτων, Θεόκριτος, τραγικοὶ ποιητές, Ἀριστοτέλης, Δημοσθένης, Ἀριστοφάνης, Λουκιανός, Στράβων κ.ἄ. Ἐπίσης Λεξικά τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσας, Μέγα Ἐτυμολογικόν, Βενετία 1499 Βαρίνου Φαβορίνου, Ρώμη 1523, Συντακτικὸ Ἀπολλωνίου Ἀλεξανδρέως τοῦ Γραμματικοῦ, Βενετία 1495 κ.ἄ. Ἡ ἀπόκτηση τῶν ἐντύπων αὐτῶν κόστιζε πάρα πολὺ στὰ μοναστήρια, διότι τὸ ἔντυπο βιβλίον κατὰ τὴν πρώτη ἐμφάνισή του ἦταν πολὺ ἀκριβό(5).

Ἄραγε ἀπὸ ποῦ προέκυψε ἡ ἀγάπη τῶν χριστιανῶν μοναχῶν γιὰ τὰ ἀρχαῖα ἐλληνικὰ ἔργα; Ἴσως σχετίζεται μὲ τὴν προτροπὴ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, θεμελιωτῆ τοῦ κοινοβιακοῦ μοναστικοῦ βίου(6), πρὸς τοὺς νέους νὰ μελετοῦν τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ὅπως τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Πλάτωνα, τοῦ Σωκράτη(7). Ἴσως ἐπειδὴ οἱ Μεγάλοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, Βασίλειος Καισαρείας, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, Μέγας Ἀθανάσιος, Γρηγόριος Θεολόγος καὶ Γρηγόριος Νύσσης ἦταν γνῶστες τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γραμματείας καὶ χρησιμοποιοῦσαν ὄρους τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Ναζιανζηνὸς συνέθεσε «Ἐπη» μὲ τὴ μορφή τῶν ἐπῶν τῆς ἐλληνικῆς ποίησης. Μάλιστα ὁ σπουδαῖος ἱστορικὸς Παπαρρηγόπουλος γράφει γι' αὐτοὺς ὅτι «ὑπερέβαλλαν κατὰ τὴν εὐγλωττία καὶ τὴν ἐπιστήμη ἅπαντας τοὺς τότε ζῶντας ἐθνικοὺς σοφιστὲς καὶ αὐτοὺς τοὺς μέχρι Πλουτάρχου προκατόχους τους, ἀποτελέσαντες ἐποχὴν λόγου νέα, μεγάλη καὶ ἔνδοξο γιὰ τὸ ἀνθρώπινο γένος. Ὁ Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος εἶναι οἱ πρῶτοι λαμπροὶ τύποι τῆς εὐλαβοῦς καὶ πολυμαθοῦς εὐγλωττίας, ἧτις ἀφιέρωσε ἑαυτὴν εἰς τὴν τακτικὴν διδασκαλίαν τοῦ λαοῦ. Τὴν ἴδια ἀγάπη καὶ μέριμνα γιὰ τὰ ἀρχαῖα κείμενα

διέθετε και ὁ ἅγιος Ἀρέθας ἀπὸ τὴν Πάτρα (ca 850-944) διάκονος ἀρχικά και ἀπὸ τὸ 902 μητροπολίτης Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας. Ὑπῆρξε σοφὸς ὑπομνηματιστής, δεινὸς φιλόλογος και ἀντιγραφέας χειρόγραφων κωδίκων κλασσικῶν Ἑλλήνων, ὅπως τοῦ Πλάτωνα, τοῦ Ἀριστοτέλη, τοῦ Εὐκλείδη, τοῦ Λουκιανοῦ, τοῦ Αἴλιου Ἀριστείδη και κατηύθυνε τὴν ἔρευνα πρὸς τὶς πηγές τῆς κλασσικῆς παιδείας και τῆς ἑλληνικῆς διανόησης και σκέψης(8). Ἐξέδωσε τοὺς περισσότερους πλατωνικοὺς διαλόγους ἐμπλουτισμένους μὲ σχόλια και εἰσαγωγές γιὰ τὴν πλατωνικὴ φιλοσοφία, ἐξέδωσε τὶς «Κατηγορίες» και ἄλλα ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη, ἀντέγραψε ἔργα τοῦ Εὐκλείδη, τοῦ Λουκιανοῦ, τοῦ Δίωνος Χρυσσοστόμου, τοῦ Αἰλίου Ἀριστείδη, τοῦ Πausανία, τὸ «Λεξικό» τοῦ Πολυδεύκη και τὸν «Βίον Ἀπολλωνίου» τοῦ Φιλοστράτου. Πιθανῶς συνέβαλε στὴ διαμόρφωση ἀνάλογου πνευματικοῦ κλίματος και ἀπήχησής του στὰ μοναστήρια ἢ περίπτωση τοῦ ἁγίου Εὐσταθίου, ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, γνωστοῦ ὀμηριστῆ και λόγιου μητροπολίτη, ὁ ὁποῖος μὲ τὰ περίφημα σχόλιά του («Παρεκβολαί») στὸν Ὅμηρο, Ἰλιάδα και Ὀδύσεια, στὶς κωμωδίες τοῦ Ἀριστοφάνη, στὸν Πίνδαρο, στὸ Διονύσιο τὸν Περιηγητὴ κ.ἄ. πρωταγωνίστησε στὴν ἀναγέννηση τῶν κλασσικῶν σπουδῶν(9). Εἶναι ἐκπληκτικὸ ὅτι ἓνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους μελετητὲς τοῦ Ὁμήρου παγκοσμίως εἶναι ἓνας χριστιανὸς ἐπίσκοπος και ἅγιος, ὁ ἅγιος Εὐστάθιος.

Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες φυλάσσονται (μὲ τρεῖς κλειδαριές παρακαλῶ στὴ Μονὴ Μεγίστης Λαύρας) ὄχι μόνο στὶς βιβλιοθηκὲς τῶν μοναστηριῶν γιὰ τοὺς μελετητὲς-ἐρευνητὲς, ἀλλὰ «διαφημίζονται δωρεὰν» και προ-βάλλονται στὸν ἀπλὸ προσκυνητὴ μέσα ἀπὸ τὴν πολύτιμη τέχνη τῶν μοναχῶν, τὴν τοιχογραφία. Τοιχογραφίες ἀρχαίων Ἑλλήνων ποὺ κρατοῦν εἰλητάρια μὲ γραμμένο κάτι ἀπὸ τὰ κείμενά τους δεσπάζουν σὲ ἰδιαίτερα περίοπτη θέση στὴ Μονὴ Μεγάλου Μετεώρου. Εἶναι ἡ ἑλληνὶς Σιβύλλα ἢ φιλόσοφος, ὁ Ἕλλην Σόλων ὁ σοφὸς και νομοθέτης, ὁ Ἕλλην Πυθαγόρας ὁ φιλόσοφος και μαθηματικός, ὁ Ἕλλην Θουκυδίδης ὁ ἱστορικός, ὁ Ἕλλην Ἀριστοτέλης ὁ φιλόσοφος, ὁ Ἕλλην Πλάτων ὁ φιλόσοφος, ὁ Ἕλλην Ὅμηρος ὁ ποιητής, ὁ Ἕλλην Πλούταρχος ὁ πατέρας τῆς ἱστορίας, ὁ Ἕλλην Σωκράτης ὁ φιλόσοφος. Ἔτσι, διασώζεται και μεταλαμπαδεύεται, ἔστω κάτι λίγο, ἀπὸ τὸν κάθε και τὴν κάθε σοφὸ τῆς ἀρχαιότητος μὲ τρόπο ἀπλὸ και αἰσθητικὰ ὠραῖο στὸν ἐπισκέπτη τῆς Μονῆς Μεγάλου Μετεώρου ἀπὸ ὅποια χώρα και ἂν προέρχεται. Ὁ σοφὸς Ἀριστοτέλης δεσπάζει σὲ παλιὰ τοιχογραφία στὴ Μονὴ Φιλανθρωπινῶν στὸ Νησάκι

Ἰωαννίνων. Σήμερα, τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μοναχῶν γιὰ τὰ ἀρχαῖα κείμενα δὲν ἐστιάζεται πιά στὴ μεταγραφή τους ἀπὸ τὴ μεγαλογράμματη στὴ μικρογράμματη, ἀλλὰ, κατὰ τὶς σύγχρονες ἀνάγκες, στὴν εὐκόλη προσέγγισή τους ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς μέσω τῆς σύγχρονης τεχνολογίας. Τοῦτο συνάγεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὸ Πατριαρχικὸ Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν τῆς Μονῆς Βλατάδων (Θεσσαλονίκη) ἔχει ἀναλάβει τὴν κατάρτιση λεπτομεροῦς καταλόγου καὶ τὴ μικροφωτογράφιση (μικροφίλμ) ὄλων τῶν χειρογράφων.

Ὁ βιβλιοθηκᾶριος τῆς Μονῆς Μεγίστης Λαύρας ἱερομόναχος Νικόδημος δηλώνει: «κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ πεῖ μὲ σιγουριά ποὺ θὰ βρισκόταν σήμερα ἡ ἀνθρωπότητα χωρὶς τὶς ἀρχαῖες γνώσεις ποὺ διασώθηκαν μὲ τὰ χειρόγραφα τῶν βυζαντινῶν μοναστηριῶν, καὶ ἰδιαίτερὰ τοῦ Ἁγίου Ὅρους. Κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἡ ἀναγέννηση τῆς Δύσης θὰ ἀργοῦσε μερικoὺς αἰῶνες». Τὰ σχόλια εἶναι δικά σας...

Παραπομπές - Πηγές

- Λέκκου Εὐαγγέλου Π., Τὰ ἑλληνικὰ μοναστήρια, Ἀθήνα 1995, σ. 25-26.
- Περιοδικὸ Ἱστορικὰ Θέματα, ἄρθρο «Βυζάντιο καὶ Ἀφροκεντρικισμός», Ἀγνή Βασιλικοπούλου, ἐπικ. Καθ. Βυζαντινῆς φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τεῦχος 6, σ.44.
- Περιοδικὸ Ἱστορικὰ Θέματα, ἄρθρο «Οἱ ἑλληνόφωνοὶ τῆς Κάτω Ἰταλίας, ἡ κιβωτὸς τῆς Μεγάλῃς Ἑλλάδας», Θεμιστοκλῆς Φ. Περτέσης, φιλολ.-ἱστορικός, τεῦχος 20, σ. 20.
- Σοφιανοῦ Δημητρίου Ζ., «Ὁρθοδοξία καὶ Ἑλληνισμός», Ἅγια Μετέωρα 2007, σ. 17-19.
- Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 21.
- Παπαδοπούλου Στυλιανοῦ Γ., Πατρολογία Β', Ἀθήνα 1990, σ. 361.
- Βασιλείου Καισαρείας τοῦ Μεγάλου ἅπαντα τὰ ἔργα, ΕΠΕ τ. 7, σ. 320.
- Σοφιανοῦ Δημητρίου Ζ., «Ὁρθοδοξία καὶ Ἑλληνισμός», Ἅγια Μετέωρα 2007, σ.19.
- Ἐνθ' ἄνωτ.

- Περιοδικό Ἰχώρ, τ. 44, ἄρθρο «Τὰ κρυμμένα ἀρχαῖα ἑλληνικὰ χειρόγραφα τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ἕνας ἀρχαιοελληνικὸς θησαυρὸς κρυμμένος στὶς μοναστηριακὲς βιβλιοθῆκες τοῦ Ἄθω», Γιώργος Στάμκος, σ. 50-64.
- Στάμκου Γ., «Μυστικὴ Ἑλλάδα», Ἀρχέτυπο 1999.
- Ἰδίου, «Ἀνοίγοντας μία κιβωτὸ γνώσεων», Τρίτο Μάτι, τεῦχος 39, Σεπτ. 1994.
- Ἱερομ. Νικολάου Λαυριώτη, «Τὰ χειρόγραφα τοῦ Ἁγίου Ὁρους», περιοδ. ANT1, 1991.
- <http://www.katakali.net>
- <http://www.apologitis.com>
- Θεώνη Μαρίνου Μπούρα, θεολόγος-ἐκπαιδευτικός, Master στὴν Πατερικὴ Θεολογία
- Σχετικὸ φωτογραφικὸ ὑλικὸ θὰ βρεῖτε στὶς ἰστοσελ. ποῦ ἀναφέρω, Katakali καὶ apologitis

***ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ 'Ερῶ', Η' ΤΕΥΧΟΣ, ΟΚΤ.-ΔΕΚ. 2011**

Αναδημοσίευση ἀπό:

<https://enromiosini.gr/arthrografia/ta-monastiria-thematoφυλακεσ-τησ-αρχα/>